

4. Костюк М. Святкування 400-річчя перших поселень бузьких голендрів у селах Рівне та Забужжя Любомльського району. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль та Любомльщина в українській та європейській історії: науковий збірник. Випуск 63. Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої конференції (м. Любомль. 24–25 жовтня 2017 р.)* / упоряд. Г. Бондаренко, О. Остапук, А. Силук. Луцьк, 2017. С. 142–146.
5. 10 Jahre Bugholendry e. V. Verein Mutterkolonie Neudorf und Tochterkolonien (2009–2019). Lutsk, 2019. 44 s.
6. 10 Lat Bugholendry e. V. Stowarzyszenie macierzystej kolonii Nejdorf-Nejbrow i kolonii wtórnych (2009–2019). Łuck, 2021. 44 s.

ОФІЦІЙНА РАДЯНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА ЕЛІТА ДОНЕЧЧИНИ У 1950–1960-ТІ РР.: ПРОЯВИ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЧЕРЕЗ ПАМ'ЯТЬ ПРО МИНУЛЕ

Стуканова Юлія

Проаналізовано прояви української ідентичності у середовищі офіційних літераторів Донецчини у 1950–1960-ті рр. на прикладі Павла Байдебури та Андрія Клоччі. На основі спогадів сучасників та інших матеріалів робиться висновок, що літератори шукали оперття на пам'яттєві смисли у підтвердженні української ідентичності.

Ключові слова: українська ідентичність, колективна пам'ять, пам'ять про минуле, офіційні радянські письменники, письменники Донецчини.

Польська соціологиня Барбара Шацька серед основних функцій пам'яті про минуле називає функцію ідентичності [15, 50]. На суспільному рівні (колективна) пам'ять потрійно сприяє формуванню групової ідентичності: як усвідомлення спільного минулого, як культивування спільних для групи вартостей та як усвідомлення себе «іншими» на основі притаманної групі «мови», що утворюється через обмін символами [15, 50–51]. Сутнісно мета колективної пам'яті – захист і збереження групової ідентичності, її цінностей. Існує безпосередній зв'язок між колективною пам'яттю та груповою ідентичністю: ідентичність є закоріненою у пам'ять (спільне історичне минуле є фактором ідентифікації з певною групою), але водночас від обраної ідентичності залежить те, що та як люди пам'ятають (ким себе вважають) [9, 176].

У пропонованій розвідці авторка аналізує прояви української ідентичності офіційних радянських письменників Донецчини у 1950–1960-ті рр., яку вони відтворювали через (три) вказані вище форми функціонування пам'яті про минуле.

Спеціально зазначене питання на матеріалі культурної еліти Донеччини не вивчалось, однак частково висвітлювалося в контексті характеристики середовища молодого Василя Стуса донецького періоду життя, в дослідженнях авторки [13; 14].

Серед так званої офіційної радянської літературної еліти м. Сталіно вирізнялися українською позицією голова (з 1944 по 1961 рр. [13, 54]) Донецької організації Спілки радянських письменників Української РСР Павло Байдебура та літературний критик Андрій Ключчя. Вони демонстрували варіації подвійної ідентичності («Росія – Україна» як «Центр – Провінція») [4, 34].

Попри те, що П. Байдебура виявляв лояльність до радянського режиму, писав сам і консолідував навколо себе письменників, які творили в дусі соцреалістичного методу (наприклад, в тематиці його творів домінувала шахтарська), водночас він культивував спільні для української ідентичності цінності. По-перше, більшість його прози була написана українською мовою. По-друге, спогади І. Дзюби і Г. Володіна свідчать про те, що у виступах на літературних зборах та нарадах ставав на захист української мови й усіляко пропагував її літераторам очолюваної ним філії, закликаючи писати «...на так сказати саме іменно запашній українській мові» [7, 69]. Окрім того, його самого в колі рідних та друзів називали «козарлюгою» (про що свідчать не лише мемуари сучасників, а й особисте родинне листування [7, 6; 13, 167]).

У 1954 р., відповідаючи на заклик компартії письменникам підготувати літературний твір до святкування «300-річчя возз'єднання України з Росією», він взявся за сюжет, пов'язаний із Хмельниччиною («Універсал гетьмана Богдана») [1]. Не беручи до уваги наявність державного замовлення, варто підкреслити сам факт звернення до ключового сюжету в історії українського державотворення та національної ідентичності (пов'язав в оповіданні робітників Соляних промислів з українською національно-визвольною боротьбою).

Міркуючи про витоки української складової ідентичності П. Байдебури, слід звернути увагу на його походження. Він народився 1901 р. в україномовному селі Нерубайка Кіровоградської області. На Донеччині він опинився у 1920-ті рр. [11, 91].

Якщо щодо П. Байдебури наявні матеріали настановлюють на думку про те, що в його випадку подвійна ідентичність досить гармонійно поєднувала українську і російську ідентичності (вірогідно, малоросійський тип, коли українська культура є «своєю», однак «український проект» – «чужим» [4, 33]), то щодо А. Ключчі такого сказати не можна.

У минулому (1920–30-ті роки) письменник, а у 1950–60-ті рр. – літературний і театральний критик, він займав в офіційному радянському літературному житті демонстративно ідеологізовану позицію. Його колеги по перу і, що важливо, літературний критик Іван Дзюба, відзначали його таланти і професіоналізм

А. Ключчі як літературного критика, на що вже звертали увагу дослідники [6, 27; 7, 67–69]. Однак, у мемуарах літератори не обминули той факт, що А. Ключчя послідовно транслиював вимогу дотримання соцреалістичного канону.

Г. Володін, російськомовний письменник родом із Волгоградщини, згадує «...его, хотя и редкие, но и другие выступления – скучные, осторожные, с явным умолчанием своего мнения. Было неудобно за него – талантливого критика, прекрасно знающего литературу /.../ В начале нашего знакомства /.../ пытался уточнять: почему такое выступление? И всегда Андрей Васильевич отвечал однозначно и даже с неприязнью: „И критику ничего человеческое не чуждо”» [6, 27]. Він продемонстрував обережність й у промові під час Республіканського з'їзду письменників 1954 р., коли продовжив ідеологічну лінію, тимчасом як риторика більшості виступів була вже цілком у дусі деєсталінізації [13, 55].

Брак джерел не дає змогу сказати, якою мірою А. Ключчя сповідував власне комуністичні ідеали. Однак є усі підстави стверджувати, що він усвідомлював реалії злочинного радянського тоталітарного режиму. По-перше, він мав особистий привід («в 30-і роки потрапив у „відсидку”», як про нього поговорювали, про що згадує І. Дзюба («випустили, але „пляма” залишилася» [7, 68]); деталі чекають на пошукову роботу в архівах, наразі маємо лише документ щодо його виключення наприкінці 1930-х рр. з лав Харківської письменницької організації без роз'яснення в документі причин [5, 1]). По-друге, болісна реакція на докір, яка не захищає, а виправдовує власну поведінку («И критику ничего человеческого не чуждо») [6, 27]. (Варто додати, що Андрій Васильович страждав на хворобу серця (і, як свідчать спогади Г. Володіна, регулярно проходив лікування у Кисловодську [6, 39, 41, 42, 44, 48], на курорті мінеральних вод), отже, його здоров'я не сприяло переходу від латентної до відкритої опозиції (а джерела дають підстави думати про те, що прихована опозиція була)). Нарешті, по-третє, спроби гуртування на межі 1950–1960-х рр., у розпал «відлиги», навколо себе молодій українській літературній генерації. Про це промовисто свідчать як спогади І. Дзюби та факт його участі, вчорашнього випускника філологічної спеціальності Донецького педінституту, в середині 1950-х рр. у літературознавчому житті Донеччини (виступав на шпальтах альманаху «Літературний Донбас» із вільнодумною критичною статтею «За высокое мастерство» (1953 р., № 21) щодо графоманства у творах літераторів Донбасу, до складу редколегії альманаху входив А. Ключчя [8]), так і світлини, де в центрі україномовного крила учасників літературного гуртка «Обрій» сидить сам Андрій Васильович (мемуари Дзюби і світлини задіяні літературознавцем Д. Стусом у розділі про донецький період в житті В. Стуса) [14].

У контексті прояву ідентичності на основі культивування спільних вартостей слід сказати про згадки І. Дзюби про те, як А. Ключчя потай ділився з ним

підшивками газет та видань із літературними творами 1920–1930-х рр. (так він ознайомився з творчістю заборонених у 1930-ті рр. В. Винниченка та М. Хвильового). І. Дзюба у спогадах висловив упевненість, що «пізніше такого роду стосунки з Ключчею були і у Василя Стуса» [7, 67–69]. Для Андрія Ключчі було важливо поділитися своїм знанням інакшої української літератури, своєю пам'яттю про інакше минуле.

Свою приховану опозицію та українську ідентичність він виказує й у ситуації розгромної критики новаторів у лавах «Обрію» 1963 р. як результату розгрому київських літераторів-шістдесятників (М. Вінграновського, І. Драча), описаній Л. Беринським. Тоді, опинившись наодинці, А. Ключчя намагався підтримати молодого поета, якого критикували за поезії у стилі верлібр: «... плюнь ты на них, ты талант... И скажи Василию [Стусу – Ю. С.]...») [2].

Аргументи, наведені вище, дають змогу припустити, що А. Ключчя страждав від розколотої ідентичності, його ж радянська ідентичність не стала постійною, а радше ситуативною (вимушеною), маска не переросла у личину [10, 165].

Власне, й сам псевдонім Андрія Васильовича (справжнє прізвище Левицький) промовистий: це українське слово означало прагнення літературного критика сміливо «рвати в клоччя» недостатньо досконалі літературні спроби (І. Дзюба, Г. Володін згадують, що в рамках офіційної лінії він був дуже вільнодумним, не боявся викликати незадоволення колег). Варто додати, що літературна і літературознавча творчість А. Ключчі здебільшого була україномовним продуктом, а сам він, за спогадами Г. Володіна, часто використовував у російськомовній бесіді українську частку «але» замість російського аналога «но» [6, 32, 34, 35, 40, 41, 46]. Варто, ймовірно, брати до уваги і фактор походження Левицького-Ключчі. Він народився у російському місті Сураж Брянської області [12, 404], яке знаходиться на території української історичної землі Стародубщина.

Підсумовуючи, варто зазначити, що наявні матеріали дозволяють простежити прояви української ідентичності у середовищі літераторів Донеччини, що входили до лав Спілки радянських письменників УРСР. У цій розвідці аналіз обмежується постатями голови Донецької обласної організації Спілки П. Байдебури та літературного критика А. Ключчі, однак коло імен може бути розширеним. Спільними моментами в біографії вказаних діячів літератури можна назвати те, що вони не були вихідцями з Донеччини, писали українською мовою, відігравали провідну роль у лавах Донецької філії Спілки. Відмінними були (на перший погляд непомітні) стратегії поведінки у виявленні української ідентичності. П. Байдебура у спогадах постає як радянська людина, що транслює українські смисли, загалом залишаючись у рамках соцреалістичного канону. А. Ключчя, хоча офіційно і демонстрував ретельне слугування владним знаряддям контролю за відповідністю літературного продукту головним ідеологічним вимогам, водночас вузькій спільноті молодих поетів, які у своєму середовищі культивува-

ли українські національні смисли, відкривався як такий, що поділяв їх / співчував їм. Обидва літератори шукали опертя на пам'яттєві смисли у підтвердженні української ідентичності.

Джерела та література

1. Байдебуря П. Універсал гетьмана Богдана. *Вибрані твори*. 1954. URL: <https://ukrlit.net/lib/baidebura/1.html> (дата звернення: 09.10.2022).
2. Беринский Л. Не будучи прозаиком...: [письмо А. А. Кораблеву від 20.06.1999 р.]. *Дикое поле*. 2003. № 4. URL: http://www.dikoeполе.org/numbers_journal.php?id_txt=179 (дата звернення: 09.10.2022).
3. Володин Г. Таким его запомнил. К 75-летию со дня рождения А. В. Ключчи: (Воспоминания). *Донбасс*. 1980. № 6. С. 111–119.
4. Гаухман М. У пошуках себе: як конструювали ідентичність українські інтелектуали в Російській імперії другої половини XIX ст. *Наукові записки УКУ*. Серія «Історія». 2019. С. 29–64.
5. Держархів Донецької обл. Ф. р-5827. Оп. 1. Спр. 317. Выписки из протоколов заседаний Секретариата Союза писателей Украины и Президиума Харьковской организации Союза советских писателей Украины о восстановлении Ключья-Левитского А. В. в Союзе писателей, 1937 р., 1939 р. 2 арк.
6. Держархів Донецької обл. Ф. р-6737. Оп. 2. Спр. 36. Воспоминания Володи-на Г. Г. о друзьях-товарищах, вошедшие для написания второй части книги «Годы прошлые», 1976, 1984 pp. 176 арк.
7. Дзюба І. Не окремо взятє життя: док. повість. *Київ*. 2006. № 1. С. 15–137.
8. Дзюба И. За высокое майстерство. *Литературный Донбасс*. 1953. № 21. С. 98–116.
9. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод, джерело*: зб. наук. праць / за ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків: Східний інститут українознавства ім. Ковальських, 2010. С. 171–191.
10. Козлова Н. Н. Социально-историческая антропология: учебник. Москва: Ключ-С, 1998. 192 с.
11. Летописцы шахтерского края. Сборник. Донецк: Изд-во «Донбасс», 1968. 432 с.
12. Письменники Донеччини. Довідник / упоряд. І. О. Білий, С. В. Жуковський. Донецьк: Національна Спілка письменників України, журнал «Донбас», 2005. 428 с.
13. Стуканова Ю. Р. Культурна еліта Донбасу в 1953–1964 роках: дис. ... канд. наук: 07.00.01. Донецьк, 2010. 180 с.

14. Стус Д. Василь Стус: життя як творчість / наук. ред. Г. М. Сивокінь; Гуманіт. центр В. Стуса; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України; Асоціація укр. Письменників; Донбаський історико-літ. музей В. Стуса. Київ: Факт, 2004. 368 с.
15. Шацька Б. Минуле – пам'ять – міт. Чернівці: Книги – XXI, 2011. 248 с.

КОНЦЕПТ «НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ» У ЦЕНТРАЛЬНИХ І РЕГІОНАЛЬНИХ ЗМІ УКРАЇНИ КІНЦЯ 1980-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 2010-х рр.

Присяжнюк Юрій, Мальована Ольга

Протягом першої чверті новітньої державної незалежності України ЗМІ пройшли складну еволюцію. Дослідивши цю проблему, автори прийшли до такого висновку: попри системний деструктивний російський вплив, концепт «національна ідея» успішно ствердився в українському медійному просторі.

***Ключові слова:** національна ідея, журналістика, інформаційний простір, темник.*

Аби всебічно проаналізувати проблему репрезентації концепту «національна ідея» у центральних та регіональних ЗМІ України кінця 1980-х – першої половини 2010-х рр., варто детально прояснити сутність розуміння цього явища, а також з'ясувати, які процеси відбувалися в українському суспільстві й чому саме вони виявилися більш-менш сприятливим підґрунтям для поширення цієї ідеї, причому спочатку у вузьких колах інтелектуалів, а потім – помітно ширшому публічному просторі.

Поняття «національна ідея» ми розуміємо й використовуємо в трьох значеннях (як їх стисло окреслив В. Лісовий): по-перше, це важлива для суспільства ідея будь-якого змісту, яка користується підтримкою більшості громадян; по-друге, ідея нації; по-третє, особливості національної (зокрема й української як «неповторної») свідомості («мрії», «місії» та ін.) [3, 453].

Отож, у другій половині 1980-х рр. суспільні процеси, які грали на руку популяризації концепту «національна ідея» у ЗМІ, набули лавиноподібного характеру. Сприятливим підґрунтям стало створення Українського культурологічного клубу, Товариства Лева, Української асоціації незалежної творчої інтелігенції, асоціації «Зелений світ», неофіційної студентської організації «Громада» та ін.

Одними з перших, хто відчув «подих свободи», були власне працівники сфери масмедіа: журналісти, редактори, кореспонденти, а почасти – їхні керівники. Пік розвитку української журналістики припав саме на період середини 1980-х – початку 1990-х рр. Тоді працювало «золоте правило»: розповідати про людей